

गांधी प्रतिष्ठान केंद्र गांधी पंढरी ठरेल !

प्रसंग- गांधी जयंतीनिमित्त गांधी अध्यासन केंद्रातील भाषण

दि. ०२-१०-२००८, स्थळ - गांधी प्रतिष्ठान केंद्र, गांधी टेकडी, उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठ, जळगाव

दोन ऑक्टोबरच्या गांधी जयंतीनिमित्त भाऊंनी केलेले भाषण गांधीजींच्या प्रेरक व्यक्तिमत्त्वाचा वेध घेते. उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठाच्या प्रांगणात गांधी अध्यासन केंद्राची रीतसर स्थापना झाली. गांधीजींच्या स्मृती प्रामाणिकपणे जपण्याचा प्रयत्न या केंद्राद्वारे होणार आहे. प्रस्तुत भावपुष्पात भाऊ गांधीजींच्या व्रतस्थ भूमिकेचा वेध घेतात आणि थोरांच्या श्रेष्ठतेला सहजतेने अधोरेखित करतात. गांधीसंवादी मंडळींसाठी हे प्रतिष्ठान पंढरी ठरेल, हा सार्थ विश्वासही भाऊ इथे व्यक्त करतात. गांधीजींच्या स्मृती जपणारी संकल्पित इमारत नेमकी कोणत्या स्वरूपाची असावी या संदर्भातील द्विधा मनस्थितीही प्रांजळपणे व्यक्त करतात. गांधी विचारांचा नंदादीप तेवत ठेवण्याचा आटोकाट प्रयत्न खरोखरच अनुकरणीय असाच आहे.

सन्माननीय कुलगुरु साहेब (उ.म. वि. जळगाव) उपस्थित बंधू भगिनी आणि बालमित्रांनो,

वैष्णव जन तो, तेने कहिये जे, पीड पराई जाणे रे। या प्रार्थनेचे पवित्र स्मरण करून म. गांधीजींना सर्वप्रथम विनम्र अभिवादन करतो. संपूर्ण जगात असा एक आगळा-वेगळा धीरोदात्त महापुरुष होऊन गेला, हा साक्षात्कार मोठा विलोभनीय आहे! मोठा नावलौकिक प्राप्त करून जगाने आपल्या कामाची दखल घ्यावी असे वाटत राहणारी माणसे खूप आहेत. आयुष्याच्या एका विशिष्ट टप्प्यात आपल्यातला “स्व” आपल्याला बरोबर खुणावतो. ध्येय समजावून देतो. एकदा का या “स्व” चे आकलन झाले म्हणजे, पुढील वाटचाल अगदी जोमाने सुरू होते. ध्येय- उद्दिष्टांसाठी अनेक लोक जीवाचे रान करतात, माळरानावर हिरवे चैतन्य साकार करतात. काळ त्यांना प्रणाम करतो, इतिहास त्यांची नोंद घेतो. शिलान्यासावर त्यांच्या कर्तृत्वाची अमीट मोहर उमटते, ती अशी उमटते जी कधीही कुणालाही पुसून काढता येत नाही. सर्वच थोर होतात, युगपुरुष होतात असेही नाही. युगपुरुष जे होतात, त्यांच्या आयुष्यातील चरित्रपट मात्र पहाण्यासारखा असतो. त्यातील अनंत स्मृतिपुष्पे युगानुयुगे दरवळत राहतात. या स्मृतिपुष्पांना जपण्याचे काम पुढील पिढीने करणे आवश्यक आहे. संस्थात्मक स्तरावर असो वा व्यक्तिगत स्तरावर आठवणींचा अनमोल ठेवा, हा जपायलाच हवा.

आपल्या भारतीय संस्कृतीत कृतज्ञेचे मूल्य खूप मोठे आहे. पूर्वीपासून आपण अशा जीवनमूल्यांना प्राणपणाने जपायचो. दरम्यानच्या काळात खूप काही उद्ध्वस्त झाले. अनेक जीवनमूल्ये पायदळी तुडवली गेली. पाश्चात्यांकडे मात्र विशेष कार्यकर्तृत्व गाजविणाऱ्या थोर व्यक्तींच्या स्मृतिरेखा प्राणपणाने जपतात. समाजावर विशेष ठसा उमटवणाऱ्या अशा व्यक्तींना ते अक्षरशः डोक्यावर घेऊन नाचतात. अनेक ठिकाणी त्यांच्या सत्कार्याचा गौरव निश्चितपणे केला जातो. इतिहासाचा नंदादीप त्यामुळे पिढ्यान् पिढ्या प्रज्वलित राहतो.

मित्रांनो, एक हजार वर्षे गुलामीच्या कृष्णछायेत गेली. इथेही प्रकाशकिरण पोहतातच, याचा जणू भारतीयांना विसरच पडला. समाजासाठी आदर्श ठरतील असे अनेक युगपुरुष या भारताच्या मातीत घडले. काहींच्या स्मृती आपण जपल्याच नाही, असेही नाही परंतु त्यासाठी जी अपार श्रद्धा अंतःकरणात असावी लागते, त्यानुसार आचरणाची दिशाही असावी लागते, हे फार फार अपवादाने घडले. भारतातल्या युगपुरुषांच्या भाळी एक भाग्य मात्र चांगले कोरले गेले आहे. जगात ज्याचा गौरव केला जातो, त्याला आपण भारतीय लगेच भक्तिभावाने सलाम करतो! जगच नतमस्तक झाले आहे, आता आपणही नमस्कार करून घेऊ, असाही भाव त्यामागे असेल! (हशा...)

मित्रांनो, खरोखरच अंतःकरणाला हात लावून आज आपण एक प्रश्न स्वतःला विचारू या. आपण असा कोणता प्रामाणिक प्रयत्न या स्मृती जपण्यासाठी करतो?

या प्रश्नाचे उत्तर नकारात्मक आहे हे मोकळेपणाने मान्य करायला हवे. “म. गांधीजींच्या कार्यकर्तृत्वाचा नंदादीप प्रतिष्ठेने जपणे आवश्यक आहे” - न्यायमूर्ती चंद्रशेखर धर्माधिकारी उद्गारले – त्या शब्दांनी माझ्या आत्म्याला स्पर्श केला. उमविच्या प्रांगणात ही सद्भावना कृतिशीलपणे साकार झाली. विद्यापीठाचे व्यवस्थापन या गांधी प्रतिष्ठान कार्यात सक्रिय मार्गदर्शन करते आहे, ह्याचा मला विशेष आनंद आहे. अर्थात हा प्रारंभ आहे. नियोजित इमारत संपूर्ण प्रतिमेसह निश्चित साकार होणार आहे, समईची एकेक ज्योत पेटवावी तशी ही सुरुवात आहे.

गांधीजी कुणात रमले नाहीत? सर्वांमध्ये रमले. निसर्ग त्यांचा सखाच होता. गांधीजींचे निरागस हास्य नैसर्गिकतेचा शुद्ध प्रत्यय आहे! गांधीजींविषयी आपण वाचा, विचार करा त्यांच्याशी संबंधित छायाचित्रे पहा, त्यांच्या संदर्भातील चित्रपटही पहा. जीवनावर त्यांनी जीवापाड प्रेम केले, कमीत कमी साधनांसह आनंदाने कसे जगता येईल, या व्रतस्थ भूमिकेतून प्रेम केले. त्यांच्याशी संबंधित प्रत्येक प्रसंग, घटना, आठवणी संस्मरणीय आहेत, कारण

या गोष्टी आपणासाठी संदेश आहेत. या सर्वच गोष्टींचे संग्रहालय उमविच्या प्रांगणात गांधी प्रतिष्ठानच्या माध्यमातून लवकरच उभे राहिल, गांधीसंवादी मंडळीसाठी तर ही गांधी पंढरी ठरेल! (टाळ्या ...)

गांधी प्रतिष्ठान ही वास्तू विद्यार्थ्यांसाठी शैक्षणिक अनुभूती ठरावी! रोज किमान शंभर-दीडशे विद्यार्थी या पवित्र वास्तूत येतील. इथल्या निरीक्षणातून जगण्याची नवी दिशा घेतील. विद्यार्थ्यांसोबत इतरही नागरिकांसाठी हे संग्रहालय खुले राहिल. गांधीजींविषयी अनेक संदर्भग्रंथ, अनेक फिल्मस् इथे असतील. हे संकलन जगातील सर्वांनी पहावे, अभ्यास करावा अशा जागतिक दर्जाचे राहिल.

मित्रांनो, एखादा लहानसा बालक असो वा वयाने वाढलेली व्यक्ती, विचार करण्याची उमेद सदिश असेल तर निश्चितच या प्रतिष्ठानमध्ये येऊन आत्मपरिक्षण करेल. स्वतःच्या जगण्याविषयी विविध अंगाने विचार करण्याची संधी त्याला इथे प्राप्त होईल. त्याच्या उदात्त भावना इथे प्रज्वलित होतील. त्यादृष्टीने इथली वातावरण निर्मिती आहे. दोनच वर्षात सव्वीसशे झाडी या परिसरात लागली. मागच्या वर्षी आणि यावर्षीही वरुणराजा जरा बेताबेताने बरसला, झाडांची वाढ ज्या जोमाने अपेक्षित आहे तशी झाली नाही, पण होईल. वृक्षांशी माझे अंतरिचे नाते आहे. वृक्ष लावणे, जगवणे हा माझ्या आयुष्याचा अविभाज्य भाग आहे. इथल्यावृक्षराजीच्या बहरण्याविषयी माझ्या मनात कणभरही संदेश नाही.

गांधी प्रतिष्ठानच्या रूपरेषेत इतरही काही महत्वाच्या गोष्टी आहेत. जसे मोहनदास करमचंद गांधी ते महात्मा गांधी हा जो जीवनप्रवास आहे, जी खडतर वाटचाल आहे, त्या वाटचालीचा विद्यार्थ्यांच्या मनावर संस्कार होणे गरजेचे आहे. गांधी विचारांचा प्रचार-प्रसार त्यासाठी नेटाने करावा लागेल. अशा महत्वपूर्ण कामकाजासाठी एक स्वतंत्र इमारत उभी करावी लागणार आहे. इमारत साकार झाली म्हणजे सध्या गांधी विचारांवर आधारित ज्या परीक्षा घेतल्या जातात, त्याचे स्वरूप अधिक व्यापक करता येईल. संदर्भ ग्रंथांच्या संकलनाचे काम फार वेगाने पुढे सरकले आहे. खूपशी छायाचित्रे मिळवता आली आहेत. संपूर्ण जगात आपल्या विचारांचा एक आगळा-वेगळा ठसा उमटवणाऱ्या या महापुरुषांच्या जीवनयात्रेशी संबंधित साधनसामग्री प्राप्त करणे, खरोखरच आव्हानास्पद काम आहे.

मित्रांनो, इथे गांधीस्मृती जपणारी इमारत उभी करायची आहे, हे खरे आहे पण माझी फार द्विधा मनस्थिती झाली आहे. गांधीजींना साधेपणा अभिप्रेत होता, असे म्हणून कौलारु साधी झोपडी उभी करणेही व्यवहार्य नाही, कारण ती अनेक वर्ष टिकणार नाही.

भव्यदिव्य वास्तूचा आराखडा हातात असतो, त्यात गांधीजींचा निरागस चेहरा दिसायला लागतो. अशावेळी करावे तरी काय? असा प्रश्न मला सारखा सतावतो आहे. तरीही एक नक्कीच की, मार्ग निघेल, याची खात्री आहे.

महात्मा गांधीजींशी संबंधित या स्मृतिवास्तूला वर्षानुवर्षे भक्कमपणा असावा असा विचार मनात आला तेव्हा दगडाची इमारत हा पर्याय सर्वात योग्य वाटला! दगड आंध्रप्रदेशातील असो, राजस्थानातील किंवा महाराष्ट्रातलासुद्धा दगड असू शकेल. दगड सर्वत्र उपलब्ध आहेत! या देशात दगडांची कमतरता नाही! (हशा..)

वास्तू विशारद तज्ज्ञांशी, अभियंत्यांशी याबाबत चर्चा सुरु आहे. या टेकड्यावर अठरा एकर परिसरात एकाच टेकडीचा भाग म्हटले तरी पाच टेकड्या दृष्टिपथात पडतात. या टेकड्यांमध्ये काही खोल असे भागही आहेत. गांधीप्रतिष्ठानची वास्तू नेमकी कुठे साकार करायची, यावर आमचा संवाद सुरु आहे. गांधीजींच्या अगदी समोर जाऊन उभे रहा. शांतपणे त्याच्याकडे पहा. तेही आपल्याकडे पहाताहेच असेच आपल्याला वाटेल त्यांच्या समोर उजव्या बाजूला टेकडी आहे. या उजव्या टेकडीवरही ही वास्तू उभी करता येईल, पण पाऊस-पाण्याचा वर्षाव, हवेचे जबरदस्त लोट आणि प्रखर, तळपता सूर्य या सर्वांना ही इमारत सतत सामोरे जाईल. गांधीजींनी पेलली ती आव्हाने कमी होती का?

हॉर्स शुटाप (घोड्यांच्या नाले प्रमाणे) जशी असते, खाली डोकावून पहा, दोन टेकड्या तशाच दिसतात, त्या टेकड्यांच्या मधोमध ही वास्तू झाकून टाकली तर, त्या इमारतीचे आयुष्य पन्नास वर्षांनी वाढेल, असे तंत्रज्ञाचे मत आहे. एखादे काम वर्षानुवर्षे टिकण्यासाठी, संस्मरणीय राहण्यासाठी असा चौफेर अभ्यास करावा लागतो. आपण पुढच्या वेळी ज्यावेळी इथे याल, त्यावेळी आपल्याला निश्चित अशा वास्तू पाहता येतील याची खात्री देतो.

लालबहादूर शास्त्रीजींनीसुद्धा गांधीजींच्या प्रयाणानंतर देशप्रेमाच्या सादगीचे स्वरूप 'अतोनात सेवाव्रत' हेच अंगीकारले. शास्त्रीजींच्या या पवित्र देशभक्तीपुढे आपण म्हणूनच नतमस्तक होतो. शास्त्रीजींच्या पवित्र स्मृतीसही मी अभिवादन करतो. आपण सर्वांनी या सत्कार्यासाठी आज वेळ दिला. अशाच प्रेरक सद्भावना आमच्या पाठिशी कायम असू द्या. शक्य तितक्या लवकर गांधी प्रतिष्ठानाच्या वास्तूनिर्मितीचे कार्य पूर्ण करण्याचा संकल्प आपणासमोर सोडतो आणि आपली रजा घेतो.

जय हिन्द! जय महाराष्ट्र!